

VAATENURK

KUIDAS TEKIB PÄRAND? PÄRANDILOOME PROTSESS KULTUURI- JA LOODUSPÄRANDI NÄITEL

Kurmo Konsa

Tulevikku on raske ette näha, küll on aga seda võimalik luua. Üks olulisim meile kättesaadav materjal tuleviku ehitamisel on minevik. Tulevik mitte üksnes ei tugine minevikule, vaid see ehitakse sõna otseses mõttes minevikust. Kõik see puudutab otseselt ka pärandit – pärand on tehnika, mida tuleb võimalikult efektiivselt kasutada tänapäeva ja tuleviku ühiskondade lokaalsete ja globaalsete probleemide lahendamisel. Kui me seda ei tee, muutub pärand ebavajalikuks ja kaob, vähemalt sellisena nagu see 18. sajandi lõpul välja kujunes ja siia maani kasutusel on. Pärandi korral on üheks olulisemaks, aga samal ajal ka vähemkäsitletud teemaks pärandi loomise protsess ise. See, et pärand on oluline ja seda tuleb mõistlikult hallata, on selge. Kuidas aga pärand tekib, kes ja miks seda loovad – need küsimused jäävad tihti tähelepanuta.

Käesolevas artiklis kirjeldan pärandiloomeprotsessi teoreetilisi tagamaid ning esitan kaks analüütilist töövahendit, mis aitavad pärandi määratlemise protsessidesse selgust tuua. Esimeseks analüüsiviisiks on pärandiloomeprotsesside käsitlemine lähtudes ühiskonna erinevatest tasanditest, vaatluse alla tulevad isiku ja kogukonna, omavalitsuse ja riigi ning lõpuks kogu inimkonna tasand. Teiseks eristan ma pärandi loomisel objekti-, väärtuste- ja inimesekeskset lähenemist – vastavalt sellele, millised aspektid pärandist on protsessi keskmes. Näidetena kasutan loodus- ja kultuuripärandi loomise protsessi ennekõike Eesti kontekstis.

Looduskaitse diskursuses käsitletavate objektide tähistamiseks kasutan mõistet “loodusobjektid”. Inimese poolt loodud objektide ja nähtuste säilitamisega tegeleb kultuuripärandi valdkond. Kultuuripärandi hulka loetakse ka looduslikke objekte ja nähtuseid, nende ühiseks tähistamiseks kasutan ma “looduspärandi” terminit. “Pärand” tähistab aga nii kultuuripärandit kui ka looduskaitsealuseid objekte.

Pärandi käsitlemise võimalused

Kogu päranditeemaatika keskmeks on väärtuse mõiste. Pärandi haldamine eeldab selle väärtuse määratlemist ja esitamist. Pärandi väärtuste küsimusele võib läheneda kahel põhimõtteliselt erineval viisil. Esiteks võib tunnistada pärandi unikaalset, seesmist tõelist väärtust, mis on objektidel ja nähtustel ainuüksi nende olemasolu tõttu. Selline lähenemine pärineb juba modernse pärandikäsitluse kujunemise ajast 19. sajandil, mil pärand kehastas rahvuse minevikust pärit selle tõelist ja sisemist loomust.¹ Iseväärus ehk sisemine väärtus (*intrinsic value*) on väärtus, mis on objektil või nähtusel ainuüksi selle olemasolu tõttu. Pärandit tuleks määratleda seega lähtudes ainult selle sisemistest objektiivsetest väärtustest, sõltumata sotsiaalsest kontekstist. Sellist lähenemist tuntakse ka substantsialismina (*substantialism*).²

Teise käsitluse kohaselt on pärandile omased väärtused omistatud sellele inimeste endi poolt ning sõltuvad seega kindlast objekti või nähtuse ajaloolisest ja sotsiaalsest kontekstist. Tegemist on sotsiaalkonstruktivistliku lähenemisega, mille kohaselt pärandil endal puuduvad essentsiaalsed, ainult temast endast sõltuvad väärtused ja tähendused. Nende kahe äärmuse vahel eristab prantsuse antropoloog Jean Davallon veel nn mõõdukat relativismi või antropoloogilist vaatepunkti, mille kohaselt “ühiskondades, kus esineb pärandi kategooria, mis loomulikult ei ole omane kõikidele ühiskondadele, on pärand institutsionaalse iseloomuga ja seega on pärandina käsitletav samuti sotsiaalne konstrukt”.³

1990. aastate teisel poolel hakati üha enam rõhutama pärandi osa ühiskonna toimimises. Pärand ei kujuta endast mitte n-ö objektiivseid objekte

¹ Vt lähemalt: Kurmo Konsa, *Laulupidu ja verivorst: 21. sajandi vaade kultuuripärandile* (Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2014), 36–37.

² Jean Davallon, “The game of heritagization”, *Constructing cultural and natural heritage: parks, museums and rural heritage*, ed. by Xavier Roigé, Joan Frigolé (Girona: ICRPC, 2010), 39–62.

³ Davallon, “The game of heritagization”, 43.

koos nende keskkonnaga, vaid tegemist on hoopiski sotsiokultuurilise konstruktsiooniga. Sellele uuele kontseptsioonile vastavat pärandikäsitlust hakati nimetama “uueks pärandiks” (*new heritage*).⁴ Tegemist on käsitlusega, mis rõhutab antud ajahetkel toimuvat pärandiloomet. Konkreetseid objektid ja nähtused, milles avalduvad pärandile omased väärtused, on teisejärgulise tähtsusega. Selles raamistikus on põhirõhk kandunud pärandi sisult või struktuurilt pärandile kui protsessile. Laurajane Smith väidab, et iseenesest sellist asja nagu pärand ei ole olemas. Ta tugineb sellele, et ükski asi ei ole loomuosaselt pärand, vaid muutub selleks vaid siis, kui seda kasutatakse pärandidiskursuses. Pärandi sotsiokultuurilise käsitluse korral rõhutatakse asjaolu, et pärand ei ole “asi”, vaid kultuuripraktika, mis osaleb väärtuste ja arusaamade loomisel ja korrastamisel.⁵ Jean Davallon väidab, et sotsiaalsed konstruktivistid on äärmuslikud relativistid ning nad “ignoreerivad täielikult objektide omadusi”.⁶ Selline hinnang on samuti äärmuslik ega arvesta asjaolu, et enamik sotsiaalse konstruktivismi positsioonil olevatest teadlastest ei eita pärandina käsitlevate objektide ja nähtuste endi tunnuste olulisust. Mingile objektile omistatav ajalooline väärtus on küll kindlale ühiskonnale iseloomulik tegevus, kuid selle omistamiseks peab see ehitisi ikkagi olema teatud vanusega (täpne vanusepiir jällegi sõltub konkreetest kontekstist).

Pärandiloomet uurimine sai alguse 1990. aastatel koos pärandi sotsiaal-konstruktivistliku käsitluse levimisega (vt allpool).⁷ Pärandiloomet tähistamiseks kasutatakse terminit “pärandiks muutumine”, millega tähistatakse objektide ja nähtuste pärandiks saamise protsessi. Esmalt võeti see termin kasutusele Lõuna-Euroopa riikide teadlaste ja pärandipraktikute seas⁸ ning alates 2000. aastate keskelt üha rohkem ka inglisekeelses

⁴ Graham Fairclough, “New heritage frontiers”, *Heritage and beyond* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009), 29–41.

⁵ Laurajane Smith, *Uses of heritage* (London, New York: Routledge, 2006), 11.

⁶ Davallon, “The game of heritagization”, 43.

⁷ Vt nt Barbara Kirshenblatt-Gimblett, “Theorizing heritage”, *Ethnomusicology*, 39:3 (1995), 367–380; Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination culture: tourism, museums, and heritage* (Berkeley: University of California Press, 1998); *Conserving culture: a new discourse on heritage*, ed. by Mary Hufford (Urbana: University of Illinois, 1994); Roger D. Abrahams, “Powerful promises of regeneration or living well with history”, *Conserving culture: a new discourse on heritage*, ed. by Mary Hufford (Urbana: University of Illinois Press, 1994), 79–83.

⁸ Vt nt: Ariño A. Villarroya, “La expansión del patrimonio cultural”, *Revista de Occidente*, 250 (2002), 129–150; José Luis García, “Del conocimiento antropológico y de su patrimonialización”, *Política y Sociedad*, 44 (2007), 159–173; Xerardo Pereiro, “Patrimonialización, museos e arquitectura: o caso de Allariz”, *Patrimonio cultural y museología*, ed. by Esther Fernández de Paz & Juan Agudo Torrico (Santiago de Com-

kirjanduses.⁹ Pärandiloomet määratletakse “kultuuriloomene nende protsessidena, millega kultuurilised või looduslikud elemendid välja valitakse ja uuteks sotsiaalseteks kasutusteks kohandatakse”.¹⁰ Peter Jan Margry rõhutab mineviku kasutamist tuleviku loomiseks läbi pärandiloomet: “protsess, mille abil kultuurifenomenid ja -objektid, nii vanad kui uued, määratletakse protsessi haaratud osaliste poolt “kultuuripärandina”, mille tulemusena omandavad need uued tähendused, teevad läbi olemuslikud muutused ja nende abil toimub mineviku instrumentaliseerimine tuleviku tarbeks.”¹¹ Davallon jällegi toob esile übermõtestamise ja kaasajaga sobitumise olulisuse pärandiloomet protsessis: “[...] tegevus, millega minevikust pärit norm või kaanon vaidlustatakse, tunnustatakse kehtetuks ja asendatakse uue kategoriseeringuga, mis on loodud tänasel päeval.”¹² Pärandiloomet määratlustele on ühine selle käsitlemine sotsiaalse konstruktsioonina ja protsessuaalse iseloomu rõhutamine.

Kui tunnustada pärandi sotsiaalkonstruktivistlikku iseloomu, kerkib koheselt esile küsimus sellest, kuidas siis inimesed ja ühiskonnad pärandit loovad.

Sotsiaalkonstruktivistlik pärandiloomet käsitus

Pärandi määratlemine sõltub ajaloolisest, kultuurilisest ja sotsiaalsest kontekstist ning poliitilisest süsteemist. Pärandiks tunnustamine toimub konkreetsete tegevusviiside kaudu, mis varieeruvad vastavalt kultuurilisele ja

---

postela: FAAEE-Asociación Galega de Antropoloxía, 1999); Llorenç Prats, “Concepto y gestión del patrimonio local”, *Cuadernos de Antropología Social*, 21 (2005), 17–35; Muriel Faure, “Patrimonialisation des productions fromagères dans les Alpes du Nord: savoirs et pratiques techniques”, *Revue de géographie alpine*, 86 (1998), 51–60; Emmanuel Amougou, *La question patrimoniale: De la “patrimonialisation” à l’examen des situations concrètes* (Paris: L’Harmattan, 2004); Jean Davallon, *Le don du patrimoine: une approche communicationnelle de la patrimonialisation* (Paris: Hermès Sciences-Lavoisier, 2006); *Patrimoine et patrimonialisation du Québec et d’ailleurs*, ed. by Martin Drouin (Montreal: Éditions Multimondes, Coll. Cahiers de l’Institut du patrimoine de l’UQAM, 2006).

⁹ Ingliskeelset terminit *heritagization* kasutas esmakordselt Kevin Walsh 1992. aastal tähistamaks turismi hukutavat mõju pärandile, vt Kevin Walsh, *The representation of the past: museums and heritage in the post-modern world* (London: Routledge, 1992), 4.

¹⁰ Xavier Roigé, Joan Frigolé, “Introduction”, *Constructing cultural and natural heritage: parks, museums and rural heritage*, ed. by Xavier Roigé, Joan Frigolé (Girona: ICRPC, 2010), 9–26 (12).

¹¹ Peter Jan Margry, “Memorializing a controversial politician: the “heritagization” of a materialized *vox populi*”, *Grassroots memorials: the politics of memorializing traumatic death*, ed. by Peter Jan Margry, Cristina Sánchez-Carretero (New York, Oxford: Berghahn, 2011), 319–345 (336).

¹² Davallon, *Le don du patrimoine*, 95.

ühiskondlikule kontekstile. Objektid, nähtused, paikkonnad ja inimesed ei muutu pärandiks enne, kui inimesed neid sellena tunnistavad. Seega pole pärandit iseenesest mingil olemuslikul või essentsiaalsel, inimeste arvamustest sõltumatul kujul olemas. Tänapäeva inimesed ja ühiskond ei ole mitte pärandi passiivsed vastuvõtjad, hoidjad ja edasiandjad, vaid selle aktiivsed loojad ja kujundajad. Seega lähtub pärand alati käesoleva aja inimeste soovidest ja ühiskonna vajadustest.¹³ Pärand on midagi sellist, mida inimesed teevad, seega on seda parem nimetada pärandiprotsessiks.¹⁴ Pärandi loomise aspekti rõhutamine säilitamise asemel asetab tähelepanu käesoleva hetke tegevustele, tuues selgelt esile, et mitte ainult minevikus loodu ei või olla pärandiks, vaid ka et meie praegune põlvkond loob seda.¹⁵

Pärandiprotsessi võib kontseptuaalsel tasemel ette kujutada järgmiselt. Objektidel on alati mingid väärtused. Kui hakatakse pärandit määratlema, siis vaadatakse nii nende objektide hulgas ringi, millel on juba sobivad väärtused, kui ka hakatakse vastavaid väärtuseid objektidele omistama. Objektidel, mis pärandiks välja valitakse, ei pea olema mingeid spetsiifilisi omadusi või tunnuseid, kuigi väga sageli nad on mõnes aspektis teistest objektidest erinevad – kas siis oma vanuse, materjali, esinemissageduse või mõne füüsilise tunnuse poolest. Enamiku pärandiobjektide korral aga ei tulene nende pärandiks saamine mitte kuidagi neile iseloomulikest füüsilistest omadustest, vaid pärandi loomise protsessis osalemine muudab objektid ja nähtused eriliseks, tõstab need n-ö pärandistaatusesse. Pärandi loomise protsess ise kinnitab pärandi ideed ja muudab pärandi ühiskonnas oluliseks. Selles mõttes on pärand enesele viitav nähtus.¹⁶

Pärandi loomine on alati valik. Minevikust ja olevikust valitakse välja ning interpreteeritakse teatud kultuurilisi nähtusi. Osa heidetakse kõrvale ja osa ei panda sellest aspektist isegi mitte tähele. Selle tõttu võib öelda, et pärand on alati poliitiline. Alati tehakse teatud valik ja see valik tehakse kellegi huvides. Kellelgi on võim valida ideid, väärtusi ja teadmisi, mis väljenduvad pärandidiskursuses ja narratiivides.¹⁷

¹³ Brian Graham, Greg Ashworth, John Tunbridge, *A geography of heritage, power, culture and economy* (London: Arnold, 2000), 2.

¹⁴ Laurajane Smith, *Uses of heritage* (London, New York: Routledge, 2006), 44–45.

¹⁵ Vt nt Tony Bennett, *The birth of the museum: history, theory, politics* (London: Routledge, 1995).

¹⁶ Smith, *Uses of heritage*, 3–4.

¹⁷ Marta Anico, “Representing identities at local municipal museums”, *Heritage and identity: engagement and demission in the contemporary world*, ed. by Marta Ancio, Elsa Peralta (London, New York: Routledge, 2009), 63–75 (67).

Kuna pärandi loomine toimub antud ajahetkel, siis arvestatakse paratamatult kaasaja olukorda ja vajadusi. Pärand luuakse õigustamiseks kaasaja kindlat interpretatsiooni ja tulevikuperspektiivi. Pärandi loomisel peetakse kas teadlikult või ebateadlikult alati silmas kindlaid eesmärke.

Looduskaitse ja kultuuripärandi säilitamise kujunemine

Tänapäevane kultuuripärandi käsitlus hakkas arenema 18. sajandi lõpus, looduskaitse 19. sajandi alguses, mõlemad valdkonnad kujunesid lõplikult välja 19. sajandi jooksul. Samas tuleb tõdeda, et nii looduskaitse kui ka kultuuripärandi hulka loetavad objektid ja nähtused ning nendega seotud inimtegevused olid loomulikult enne olemas, lihtsalt nende tähistamiseks oli varem kasutatud teisi mõisteid.

Looduskaitsega seostatud tegevuste korral on tegemist ressursside ühtlasema jaotamisega või kasutamise piiramisega, et takistada nende väljakurnamist. Euroopas ja koloniaalmaades olid piirangud tihti seotud ressursside valdajate omandi kindlustamisega. Kõikidel nendel juhtudel ei saa rääkida teadlikust looduskaitsest selle mõiste tänapäevases tähenduses.¹⁸

Klassikaline looduskaitse sündis 19. sajandil Euroopas – alguses Saksamaal, seejärel Suurbritannias ja Prantsusmaal – ning Ameerika Ühendriikides. Traditsiooniline looduskaitse tähendas ennekõike ürglooduse kaitset inimese tegevuse eest. Ürglooduse kajastusteks kaasaegses maailmas olid oma ilu ja võimsuse poolest inimest hämmastavad objektid. Algselt tähendas see üksikute loodusobjektide kaitset, seda eriti Euroopas. Kaitse alla võeti silmapaistvaid puid, salusid, rändrahned, haruldasi taimi ja loomaliike ning unikaalseid ja kauneid maastikuvorme (nt mäed, astangud, allikad, koopad, kosed).

Ameerikas keskenduti metsiku looduse (*wilderness*) ja selle ilu säilitamisele. Peamised ettevõtmised looduse kaitsel seisnesid põllumajanduse poolt kahjustatud maade metsastamises, et taastada taimkate ja takistada pinnase erosiooni, ning metsikut loodust säilitavate looduskaitsealade (rahvusparkide) loomises. Hiljem hakati üksikute loodusobjektide kaitselt üha enam üle minema elupaikade, kasvukohtade ja ökosüsteemide kaitsesse. Kaasaegne looduskaitse ühendab elupaikade, koosluste, liikide ja maastike kaitse terviklikuks looduse mitmekesisuse ja ökosüsteemide kaitsesse.

Loodusteaduste areng ja sellega seotud loodusressursside uurimine ning arvele võtmine mängisid looduskaitse ideede arengus olulist osa. Ei

¹⁸ Fred van Dyke, *Conservation biology: foundations, concepts, applications* (Berlin: Springer Verlag, 2008), 6.

ole imekspandav, et enamik looduskaitse alusepanijatest olid loodusteadusliku taustaga, kas siis bioloogid või geoloogid. Olulisel kohal oli evolutsiooniteooria ja geoloogia, mis seletasid looduse järkjärgulist arenemist ja muutumist. Loodusmaastike ajalugu loob tausta loodusobjektide säilitamisele, neid hoitakse kui teadmiste allikat mineviku kohta – sündmuste kohta, mis on kujundanud kaasaja. Kuigi loodus on pidevalt muutunud, siis on meil ikkagi võimalik leida jälgi algsest, n-ö puhtast loodusest, loodusest ilma inimhõltsu ja säilitada neid jälgi ka tulevastele põlvetele. Lisaks sellele algse või ürgse looduse säilinud näidetele sooviti alles hoida ka ilusaid, suursuguseid või hämmastavaid loodusobjekte ning samuti ajaloo-sündmustega tihedas seoses olevaid objekte.¹⁹

Looduskaitse tegeleb peamiselt looduslike objektidega, mille hulka loetakse Eestis vastavalt looduskaitseadusele²⁰ kaitsealad, hoiualad, kaitsealused liigid ja kivistised, püsielupaigad ning kaitstavad looduse üksikobjektid. Kaitstav looduse üksikobjekt on teadusliku, esteetilise või ajaloolis-kultuurilise väärtusega elus või eluta loodusobjekt, nagu puu, allikas, rändrahn, juga, karestik, pank, astring, paljand, koobas, karst või nende rühm, mida kaitstakse käesoleva seaduse alusel. Looduskaitse alla kuuluvad objektid võivad olla seotud kultuuripärandiga kahel põhimõttelisel viisil. Esiteks võivadki need olla inimese poolt loodud, nagu näiteks pargid, arboreetumid, haljasalad jms ning teiseks võib tegemist olla loodusobjektidega, mis kannavad kultuuripärandile omaseid väärtuseid, nagu näiteks ajaloolis-kultuuriline ja esteetiline väärtus.

Termin kultuuripärand (*patrimoine*) selle tänapäevases tähenduses võeti kasutusele Prantsuse revolutsiooni ajal. 1790. aastal kasutas seda François Puthod de Maisonrouge Asutavale Kogule saadetud petitsioonis²¹ ning 1794. aastal Henri-Baptiste Grégoire, kes avaldas essee kultuuripärandi kahjustamisest ja hävitamisest Prantsuse revolutsiooni käigus.²² Toonane pärandikäsitlus oli väga tihedalt seotud rahvuste ja rahvusriikide

¹⁹ Bosse Sundin, "Nature as heritage: the Swedish case", *The nature of cultural heritage, and the culture of natural heritage*, ed. by David Lowenthal, Kenneth Olwig (New York: Routledge, 2006), 7–18 (10–11).

²⁰ *Riigi Teataja*, I 2004, 38, 258, <<https://www.riigiteataja.ee/akt/106072017005>> (18.11.2017).

²¹ Marilena Vecco, "A definition of cultural heritage: from the tangible to the intangible", *Journal of Cultural Heritage*, 11 (2010), 321–324 (321).

²² Joseph L. Sax, "Heritage preservation as a public duty: the Abbé Grégoire and the origins of an idea", *Michigan Law Review*, 88:5 (1990), 1142–1169 (1143–1144).

kujunemisega, kuna pärandil oli oluline roll riikide ja rahvuste identiteetide kindlustamisel ja ühtlustamisel.²³

Kuigi looduskaitse ja kultuuripärandi säilitamine tegelesid erinevate objektidega, esines siiski olulisi kattumisi nende vahel juba alates mõlema valdkonna formeerumisest. 1819. aastal kasutas Alexander von Humboldt loodusmälestise (*Naturdenkmal, monuments de la nature*) mõistet vana-dest suurtest puudest kirjutades.

Loodusmälestiste määratlemine oli lahutamatu kultuurist ja kultuuripärandist. Mõistete tähendused sõltuvad sellest, kas me vaatame neid loodusteaduste või humanitaaria ja sotsiaalteaduste poolsest küljest, Kenneth Olwigi sõnusti: “Loodusteadustest mõjutatud diskursustes on kultuur looduse pärandiks, samal ajal kui nendes, mis tulenevad humanitaariast või sotsiaalteadustest, määratletakse loodus sotsio-kultuuriliselt.”²⁴

Saksamaal levinud ideed põhjamaa loodusest kui kultuuripärandi alusest olid omalaadseks pöördpildiks lõunamaade kultuurist. Kui Roomas olid marmorist ehitised, siis Põhja-Euroopas olid jällegi looduslikud monumendid hiiglaslike kivirahnude ja võimaste põlispuude näol. Paljud Põhja-Euroopa kultuurimälestised, nagu näiteks kiviikulid, ruunikivid või megaliidid, on väga sarnased muude loodusobjektidega, nende vahel puudub nii selge eraldusjoon võrreldes näiteks ehitiste või kunstiteostega.²⁵ Ka varajased kultuuripärandist huvitunud teadlased ja huvilised ei suutnud loodus- ja kultuuriobjektide väga selget piiri tõmmata. Tänapäevaste muuseumide eellaste kuriositeetide kabinetide kogudes oli nii inimese poolt valmistatud objekte kui ka imepäraseid ja kummalisi loodusobjekte.²⁶ Samuti oli selge, et arheoloogilised muistised, nagu näiteks hauad ja lahingupaigad, asuvad looduslikul maastikul ja on sellega lahutamatult seotud.

Kultuuripärandi ja looduskaitse seostamine ilmneb kõige paremini rahvusparkides, kus see haarab asustusstruktuuri, muistiseid, ehituspärandit,

²³ Jukka Jokilehto, *Arhitektuuri konserveerimise ajalugu* (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010), 35–37; Gabi Dolff-Bonekämper, “The social and spatial frameworks of heritage – What is new in the Faro Convention?” *Heritage and beyond* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009), 69–74 (70); Diane Barthel, *Historic preservation: collective memory and historical identity* (Newark, NJ: Rutgers University Press, 1996); Susan M. Pearce, *Collecting in contemporary practice* (London: Sage, 1998).

²⁴ Kenneth R. Olwig, “Introduction: the nature of cultural heritage, and the culture of natural heritage – northern perspectives on a contested patrimony”, *The nature of cultural heritage, and the culture of natural heritage*, ed. by David Lowenthal, Kenneth Olwig (Routledge, 2006), 1–6 (3).

²⁵ Olwig, “Introduction”, 1.

²⁶ Arthur MacGregor, *Curiosity and Enlightenment: collectors and collections from the sixteenth to the nineteenth century* (New Haven and London: Yale University Press, 2007).

looduslikke pühapaiku, rahvapärimust ja traditsioonilist elulaadi. Selle säilitamine tagatakse kaitsekorralduskavadega. Looduskaitse tegeleb ka selliste loodusmaastike säilitamisega, mis on oma ilme ja liigilise koosseisu saavutanud tänu inimese pikaajalisele sekkumisele. Viimaseid tuntakse ka poollooduslike koosluste, pärandmaastike või pärandkooslusetena. Eestis on tähtsamateks pärandmaastikeks niidud (aru, lammi-, ranna-, puis- ja looniidud) ning puiskarjamaad.²⁷

19. sajandil levis idee seostada loodus kindla rahvusega, kes selle “emakese looduse” rüpest on võrsunud ja keda looduskeskkond igati toetab. Rahvused on erinevad just tänu loodusele – pinnale, millel nad on arenenud. Loodus moodustas seega olulise osa rahvuse identiteedist ning oli sarnaselt kultuuripärandiga aluseks uute rahvusriikide tekkele.

Pärandiloomine erinevatel ühiskonnatasanditel

Pärandi loomise protsessi käsitledes on hea tugineda ühiskonna tasandite jaotusele, kuna erinevatel ühiskonnatasanditel on see protsess erinev. Ühiskond on organiseerunud üksteist hõlmavate tasanditena alates perekonnast ning lõpetades inimkonna kui tervikuna. Pärandi haldamisel on ühiskonna organiseerumise tasand üks olulisi dimensioone, mida kindlasti tuleb arvesse võtta. Objekt või nähtus võib olla pärandiks näiteks kogukonnale, kuid riigi tasandil ei pruugita seda pärandiks lugeda. Pärandi loomine, funktsioonid ja haldamine on eri ühiskonnatasanditel erinevad. Igal ühiskonnatasandil on oma iseloomulik pärandidiskursus ehk siis viis, kuidas pärandit mõistetakse, sellest räägitakse ning sellega ringi käiakse. Pärandi käsitlemisel on oluline määratleda, kelle pärandiga on tegemist, kuna pärand saab olla üksnes vaid kellegi pärand.²⁸ Pärandiprobleemide käsitlemisel on oluline eristada järgmised sotsiaalseid grupe ja haldustasemeid: isik ja perekond; kohalik omavalitsus; rahvus/riik; inimkond.

ISIKLIK TASAND. Enamikul juhtudest inimesed teadlikult isiklikku pärandit ei määratle ega loo. Nad järgivad tavasid ja traditsioone, hoiavad alles esemeid ja mälestusi, mis on neile kallid, külastavad lapsepõlvepaiku ja esivanemate hauakohtasid, ilma et nad määratleksid seda tegevust kui pärandi

²⁷ *Pärandkooslused: õpik-käsiraamat*, toim. Toomas Kukk (Tartu: Pärandkoosluste Kaitse Ühing, 2004).

²⁸ Gregory John Asworth, John E. Tunbridge, *Dissonant heritage: the management of the past as a resource in conflict* (Chichester: Wiley, 1996), 21.

säilitamist. Isiklikule pärandile on iseloomulik inimese väga tugev emotsionaalne seotus sellega. Igas perekonnas on oma n-ö lugude kuldvaramu, mida ikka ja jälle jutustatakse. Tavaliselt ongi need lood seotud minevikuga, sellega, kuidas enne elati, mida tehti ja mõeldi. Lood, jagatud mälestused ja kogemused võivad olla seostatud esemete, hoonete ja paikadega.

Isikliku pärandiga võidakse samas tegeleda ka täiesti teadlikult ja eesmärgipäraselt, kogudes mälestusi, koostades perekonnalugu ja sugupuid jms. Antud tasandil on iga inimese ja perekonna hooleks selle pärandi hindamine ja edasikandmine põlvkonnalt põlvkonnale. Selle tasandi pärandisse üldjuhul kõrgemad tasandid otseselt ei sekku.²⁹

KOGUKONNA VÕI GRUPI TASAND. Inimesed koonduvad alati mitmesugustesse gruppidesse. Gruppe, kus inimeste vahel on tihedamad isiklikud suhted, nimetatakse ka kogukondadeks. Kogukondadele on väga iseloomulik ühise pärandi olemasolu. Iga kogukond määratleb talle ainuomase pärandi. Selleks võivad olla hooned, pargid, traditsioonid, arhiivid, maastikud, inimeste poolt kogutud kogud, oskustega inimesed, inimesed, kes on suulise pärimuse kandjad, kogukonnale omased kombesed ja traditsioonid. Traditsioonilised kogukonnad teadlikult oma pärandit ei määratle. Pärand moodustab neil osa igapäevasest elukorraldusest ja puudub vajadus sellega eraldi tegeleda.

Kogukonnapärandiks tunnistamisel osaleb ennekõike kogukond ise, eriti selle aktiivsem osa ning kohalikud organisatsioonid. Lisaks sellele osalevad protsessis tihti ka omavalitsused ja riigivõim (viimane peab sageli kinnitama kohaliku omavalitsuse otsuseid) ning pärandispetsialistid ja välisekspertid, kes teevad arengukavasid, nõustavad jms.

Näitena kogukondlikust loodus- ja kultuuripärandi loomisest Eestis võib tuua maausuga seotud looduslikud pühapaigad. Maausk on Eestis 1980. aastatel kujunenud uususund, mis paljuski sarnaneb uuspaganlike usuliikumistega mujal maailmas. Osaliselt tugineb maausk 1920. aastatel tekkinud taarausule. Üheks lähtepinnaks on olnud ka soome-ugri hõimuliikumine, mis muutus väga populaarseks samuti 1990. aastatel. 1995. aastal asutati Taarausulistest ja Maausuliste Maavalla Koda. Aktiivsete maausuliste arv Eestis on küllaltki väike, samas on maausu populaarsus ja mõju ühiskonnas märkimisväärne.³⁰ Maausk esitab ennast eesti põlisrahva ainsa

²⁹ Siin on loomulikult erandeid: nt juhul, kui inimese isikliku pärandi hulka kuuluv hoone on tunnistanud mälestiseks ehk siis riikliku taseme kultuuripärandiks, reguleerib riik selle haldamist vastava seadusega jne.

³⁰ Lea Altnurme, "Religiooni uurimise probleemidest sotsiaalkonstruksionistlikus perspektiivis", *Usuteaduslik ajakiri*, 60:1 (2010), 4–22 (21).

oma usuna, mille algupära on tagasiviidav kristluse-eelsesesse paganausku. Maausk on tekkinud koos maarahvaga ja kandunud koos sellega muutumatul kujul kuni tänase päevani. Maausu liikumise mõju on suuresti seotud sellega, et see kasutab kultuuripärandit, ennekõike vaimset ja looduspärandit oma identiteedi loomiseks ja kindlustamiseks ning vaadete propageerimiseks. Väga olulist osa maausu olemasolu teadvustamisel on olnud looduslike pühapaikade kaitse liikumise algatamisel ja juhtimisel.³¹ Maausulised rõhutavad nii enda usu kui ka looduslike pühapaikade pärimist ja seost sisuliselt dateerimatu esiajalooaga. Looduslike pühakohadena määratletavad objektid ja maastikud pärinevad väga erinevatest perioodidest ja on olnud kasutusel väga erinevatel eesmärkidel.³² Sageli on neil oluline ajalooline ja esteetiline või looduskaitseiline väärtus. Kõige olulisem pärandiaspekt on aga kahtlemata nende sotsiaalne väärtus, mis seisneb selles, et käesoleval ajal hindab ja peab neid oluliseks ennast maausulistena määratlev kogukond. Seega ei ole nende objektide säilitamiseks tingimata vajalik muude väärtuste teaduslik kindlakstegemine, mis võib olla raskendatud või hoopiski võimatu.

Tänapäeval hallatakse Eestis väga paljude kogukondade pärandit teadlikult. See puudutab nii traditsioonilisi kogukondi (nt Lõuna-Eesti kogukonnad, saared, vene vanausulised), religioosseid kogukondi, aga ka linnakeskkonnas moodustunud nn uusi kogukondi (näiteks linnaosaseitsid). Kasutusele on võetud ka “pärandkultuuri” mõiste. Pärandkultuurina käsitletakse eelnevate põlvkondade kultuurist säilinud märke maastikul.³³ Pärandkultuuri hulka loetakse asulad, kalmekohad, põllud, põlispuud, põlised metsateed, linaleoaugud, põlised talukohad, kaevud, piimapukid jne. Lisaks peetakse oluliseks ka objektidega seotud vaimset pärandit. Pärandkultuuri mõiste rõhutab kinnispärandit ja ennekõike selle seotust maastiku

³¹ 2005. aastal toimus Rahvusraamatukogus Maavalla Koja eestvedamisel konverents “Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad eile, täna, homme”, mille ettekanded avaldati ka raamatuna: *Looduslikud pühapaigad: väärtused ja kaitse*, koost. Ahto Kaasik, Heiki Valk (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2007). 2008. aastal kinnitati riiklik arengukava “Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2008–2012”, mille üldeesmärk oli säilitada Eesti looduslike pühapaikade ja nendega seotud vaimse kultuuripärandi omapära. Riiklikku programmi pikendati aastani 2020, vt *Looduslikud pühapaigad* <<https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/ajaloolised-ja-looduslikud-puhapaigad>> (18.11.2017).

³² Vt nt Tõnno Jonuks, “Hiied Eesti pühapaikade uurimisloos”, *Mäetagused*, 42 (2009), 33–54, <<http://www.folklore.ee/tagused/nr42/jonuks.pdf>> (18.11.2017); Tõnno Jonuks, Martti Veldi, Ester Oras, “Looduslikud pühapaigad – uue ja vana piiril”, *Vikerkaar*, 7–8 (2014), 93–108.

³³ Lembitu Tarang, “Eesti metsades leiduva pärandkultuuri olukorrast ja hoiust”, *Pärandkultuur Eesti metsades* (Tartu: Eesti Metsaselts, 2005), 5–22 (5).

ning keskkonnaga laiemalt. Mõistet kasutatakse ennekõike metsas leiduva kultuuripärandi ja looduslike pühapaikade kontekstis. Tegemist on suuresti kogukondliku ja isikliku taseme pärandiga, kuigi osade objektide korral peetakse vajalikuks nende riikliku kaitse alla võtmist.³⁴

KOHALIKU OMAVALITSUSE TASAND. Kohalik omavalitsus võib ära määrata miljööväärtuslikke hoonestusalasid ja kaitstavaid loodusobjekte. Kohaliku tasandi pärand määratakse kindlaks planeeringute kaudu. Miljööväärtuslik hoonestusala on üld- või teemaplaneeringuga määratud maa-ala, mille terviklik miljöo (keskkond) kuulub säilitamisele oma ajalooliselt väljakujunenud tänavavõrgu, haljastuse, ühtse ja omanäolise arhitektuuri või muu avaliku huvi tõttu. Looduskaitse eesmärk kohaliku omavalitsuse tasandil on piirkonna looduse eripära, kultuuri, asustust ja maakasutust esindavate väärtuslike maastike või nende üksikelementide kaitse ja kasutamise tingimuste määramine kohaliku omavalitsuse poolt (looduskaitseesadus, § 43). Kohaliku omavalitsuse tasandil võib kaitstavaks loodusobjektiks olla maastik, väärtuslik põllumaa, väärtuslik looduskooslus, maastiku üksikelement, park, haljasala või haljastuse üksikelement, mis ei ole kaitse alla võetud kaitstava looduse üksikobjektina ega paikne kaitsealal (looduskaitseesadus, § 4 lg 7).

RIIKLIK TASAND. Mingite objektide riiklikul tasandil pärandiks tunnistamine eeldab avalikku huvi neid säilitada. Enamikus riikides määratletakse riikliku taseme pärand vastava seadusega. Esimesed seadused, millega reguleeriti riikliku pärandi määratlemist, võeti vastu 19. sajandi teisel poolel. Näiteks Suurbritannias võeti vastav kultuuripärandit käsitlev seadus (*Ancient Monuments Protection Act*) vastu 1882. aastal. Esimene looduspärandit määratlev seadus võeti vastu 1872. aastal Ameerika Ühendriikide kongressi poolt ning sellega loodi Yellowstone'i rahvuspark.³⁵ Eesti esimese rahvuspargi – Lahemaa rahvuspargi, rajamisel 1971. aastal püstitati eesmärk: “[...] peale loodusväärtuste kaitsta kultuuripärandit, s.o. piirkonnale iseloomulikke väärtuslikke maastikke, ökosüsteeme ja muinsusobjekte; neid uurida, ennistada ja tutvustada. Ühtlasi nähti rahvuspargis

³⁴ Pärandkultuuri kohta vt: Jürgen Kusmin, Kaja Lotman, Heiki Pärdi, Lembitu Tarang, *Pärandkultuur – loodus ja inimene* (Tallinn: Põllumajandusministeerium, 2011); “Pärandkultuur”, *RMK* <<http://www.rmk.ee/metsa-majandamine/parandkultuur>> (18.11.2017); Lembitu Tarang, Kristiina Hellström, Rein Kaljuvee, Jürgen Kusmin, Triin Neljandik, Maire Raid, *Väike pärandkultuuri käsiraamat* (Tartu: Eesti Loodusfoto, 2007).

³⁵ *Understanding heritage in practice*, ed. by Susie West (Manchester and New York: Manchester University Press, 2010), 34–35.

vajadust kaitsta maastikku kui tervikut. See oli omal ajal nõukogude vabariigis väga julge seisukoht.”³⁶

RAHVUSVAHELISE TASANDI pärandiks tunnistamine on seotud rahvusvaheliste organisatsioonide, ennekõike UNESCO tegevusega ning leiab väljenduse maailmapärandi nimekirjades. Need organisatsioonid otsustavad ekspertidele tuginedes, milline pärand on rahvusvaheliselt oluline ning kuidas seda peaks haldama ja kasutama. Kultuuripärandi hulka loetakse lisaks inimese poolt loodule ka osa loodusobjektidest. Selliste loodusobjektide tähistamiseks kasutatakse looduspärandi (*natural heritage*) mõistet, mis sai laiemalt tuntuks pärast selle määratlemist UNESCO konventsioonis ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse kohta (1972). Selles defineeritakse looduspärand järgmiselt: “[...] looduslikud mälestised, mis koosnevad füüsilistest ja bioloogilistest moodustistest või nende moodustiste rühmadest, millel on väljapaistev ülemaailmne väärtus esteetika või teaduse seisukohast; geoloogilised ja füsiograafilised moodustised ja täpselt piiritletud alad, mis kujutavad endast ohustatud looma- ja taime liikide areaale [...]; looduslikud vaatamisväärsused või täpselt piiritletud looduslikud alad, millel on väljapaistev ülemaailmne väärtus teaduse, konserveerimise või loodusliku ilu seisukohast.”³⁷ Konventsioon on oluline, kuna esmakordselt käsitleti koos kultuuripärandit ja loodusobjekte. Samas on loodus ja kultuuripärand konventsioonis väga selgelt eraldatud ja piiritletud ning loodusobjekte käsitletakse läbi kultuuripärandi vaatenurga.³⁸ Praktilisest aspektist on antud konventsioon väga tähtis, kuna selles määratletakse esmakordselt ülemaailmse olulisusega kultuuri- ja looduspärand, mida iseloomustab väljapaistev üldine väärtus. Väljapaistev universaalne väärtus leiab määratlemist maailmapärandi nimistu valikukriteeriumide kaudu. Konventsioon kajastab 1960. aastatel valitsenud meeolulisi ja suhtumisi. Euroopa sõjajärgse rekonstrueerimisega kaasnenud kiired sotsiaalsed ja kultuurilised muutused ähvardasid hävitada ja või ümber kujundada senise keskkonna. Oluliste väärtuste teadvustamine ja kaitse ongi antud konventsiooni eesmärkideks. Konventsiooni kohaselt koostatakse maailmapärandi nimekiri.³⁹

³⁶ Andres Onemar, “Kultuuri võti asub rahvusparkides”, *Eesti Loodus*, 5 (2011), 8–9 (8).

³⁷ Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon. 1972. Vastu võetud 15.11.1972 (*Riigi Teataja*, II, 1995, 10, 53 <<https://www.riigiteataja.ee/akt/13118943>> (18.11.2017)).

³⁸ Rodney Harrison, *Heritage: critical approaches* (London, New York: Routledge, 2013), 63–64, 122–123.

³⁹ World heritage list <<http://whc.unesco.org/en/list/>> (18.11.2017).

Objekti-, väärtuste- ja inimesekeskne pärandiloom

Pärandiloomeprotsesse võib jagada vastavalt sellele, millele need keskenduvad, objekti-, väärtuste ja inimesekeskseteks. Tegemist ei ole kindlas ajalises järjestuses ilmuvate käsitlustega, mis tingimata üksteist välistavad. Kuigi neil on olemas teatud ajaline järjestus, kasutatakse sõltuvalt kontekstist käesoleval ajal neid kõiki. See, millist eelistada, sõltub ka käsitlemise eesmärgist. Need lähenemised väljendavad järjest hõlmavamad ja komplekssemad käsitlust pärandiloomest.

Esimene käsitlusviisi korral luuakse pärand teatud objektide hulga piiritlemise teel. Selline käsitlusviis on pärandikäsitluste hulgas kindlasti kõige esmane. Alates kultuuripärandi kontseptsiooni tekkest 18. sajandi lõpul loeti pärandi hulka kuuluvateks silmapaistvad ehitised, kunstiteosed ja muud väärtuslikud ning inimgeeniust iseloomustavad minevikust pärinevad objektid. Neid nimetati monumentideks (*monuments*), muinsusteks (*antiquity*), mälestusmärkideks (*memorials*). Pärandi määratlemine seisneski selliste objektide loetelude koostamises.

Kui vaadata sellise pärandikäsitluse ajaloolist arengut, siis torkab kohe silma üks joon, mis on pärandi hulka loetavate objektide ja nähtuste ringi pidev laienemine. See muutus eriti ulatuslikuks 20. sajandi teisel poolel. Pärandi piiride laienemise ja objektide hulga kasvuga kaasneb paratamatult riigipoolse kontrolli suurenemine ja pärandihalduse bürokritiseerumine.⁴⁰ Iseloomulik joon sellise pärandikäsitluse korral on pärandi pidamine ajaloolis-sotsiaalsest kontekstist sõltumatuks nähtuseks, mis kannab universaalseid väärtusi. Näiteks väljendub see asjaolus, et kord juba pärandiks määratletu ka jääb selleks. Objektide ja nähtuste väljaarvamine pärandinimestikest on väga harv juhus, seda nii riikliku kui ka rahvusvahelise pärandi korral.⁴¹

Väärtustekeskne pärandi loomine tugineb sellele, et pärandiks peetakse objekte või nähtuseid alles siis, kui neile on omistatud teatud väärtused. Need väärtused võivad olla ajaloolised, teaduslikud, esteetilised, kunstilised, sotsiaalsed või mõned muud.⁴² Just väärtused muudavad objektid või nähtused pärandiks. Väärtusi omistavad objektidele ja nähtustele ainult inimesed. Seega kajastab pärand mingil ajahetkel kindlatel ühiskonnatasanditel domineerivaid väärtusi. Üks ja seesama objekt võib kanda erinevaid väärtusi, sõltuvalt ajahetkest ja väärtuse omistajatest. Väärtused ei ole

⁴⁰ Vt nt Harrison, *Heritage: critical approaches*, 55–56.

⁴¹ *Ibid.*, 166–169.

⁴² Vt lähemalt Konsa, *Laulupidu ja verivorst*, 67–82.

objektile sisemiselt omased, need kujunevad pärandiprotsessi käigus ning sõltuvad kontekstist. Kui me hindame objekti väärtusi, siis ei ole võimalik hinnata kõiki väärtusi, mida antud objekt omab sellega seotud inimeste jaoks. Nii et igasugused väärtuste kindlaksmääramised on alati ebatäielikud ja osalised, olles piiratud aja, ressursside ja määratlejate oskuste ning teadmiste poolt.

Aga mis on ikkagi laiemalt pärandi säilitamise eesmärgiks? Lühidalt öelduna tuleb pärandi loomist enam seostada kaasaja ja inimestega, kes annavad objektidele nende tähendused. Ja need on praegusaja inimesed. Minevikuinimesed on surnud ja nende väärtusi ja tähendusi võime me uurida, tulevikuinimeste väärtustest on meil põhimõtteliselt võimatu midagi teada. Nii et üle jäävadki meie kaasaegsed inimesed. Uut lähenemist, mis seab kogu protsessi keskmesse inimese, tuntaksegi inimesekeskse pärandi määratlemisena. Pärand on väga mitmel viisil seotud inimeste eludega ning just sellele viitabki selle lähenemise nimetus. Tähelepanu nihkub sellele, kuidas pärandi loomisprotsess ja selle tulemus mõjutab inimesi. Keskne on mitte enam materiaalne objekt kui väärtuste kandja, vaid kogukond, kes need väärtused objektile omistab. Tänapäevaste kogukondade heaolu ja väärtuste hoidmine ning kujundamine juhib kogu protsessi. Pärandi loomine algab sellise lähenemise korral väärtuste ja ideede, mida peame oluliseks ja mida tahame edendada, määratlemisest. Pärandi loomisel ei määratleta mitte materiaalselt objekti, ka mitte materiaalselt objekti, millel on väärtused, vaid sotsiaalseid võrgustikke, mis ühendavad tähenduste ja väärtustega objekte inimeste ja ühiskondadega. Nii nagu minevik, on ka pärand midagi sellist, mida inimesed pidevalt ümber kujundavad ja loovad. Tegemist on käsitlusega, mis rõhutab antud ajahetkel toimuvat pärandiloomet. Konkreetset objektid ja nähtused, milles avalduvad pärandile omased väärtused, on teisejärgulise tähtsusega. Selles raamistikus on põhiohk kandunud pärandi sisult või struktuurilt pärandile kui protsessile. Pärand on aktiivne protsess, mille kaudu inimene tajub ja mõistab ning kujundab ümber maailma.

Pärandi loomisprotsesside analüüs

Kui nüüd võtta kokku kahe teostatud analüüsi tulemused, siis võib välja tuua järgmised aspektid. Pärandidiskursuse kehtestamiseks peab kehtestajatel olema selleks piisavalt võimu. Isikliku pärandi korral on see võim seotud konkreetse indiviidi ja perekonnaga. Pärandi loomine on seotud

igapäevase elu ja selle kogemisega, seega on suuresti tegemist inimkeskse pärandi määratlemise protsessiga. Erinevaid kogukondi on väga palju ning kõikidel nendel on suuremal või väiksemal määral tegemist pärandiga. Iga selline kogukond ise moodustabki juba osa kultuuripärandist. Selliste kogukondade pärand on väga tihedalt seotud kindlate traditsioonide, kommete, rituaalide ja tegevusviisidega, mis on omased just antud grupile. Grupid peavad oma traditsioonide püsimist ülioluliseks, kuna see on omakorda aluseks kogu grüpiidentiteedi säilitamisele. Traditsiooniliste kogukondade nn elav pärand⁴³ tekib märkamatuult igapäevaste tegevuste käigus ja on seega jällegi heaks näiteks inimesekesksest pärandiloomest. Tänapäeval toimub väga paljude kogukondade korral aga teadlik, väärtustel baseeruv pärandiloomine.

Kohalikul ja eriti riiklikul ning rahvusvahelisel tasandil muutub oluliseks poliitiline võim. Võimusuhted määravad need institutsioonid ja eksperdid, kellel on "õigus rääkida" pärandi nimel.⁴⁴

Pärandi määratlemisel mängib tänapäevases lääne ühiskonnas kõige olulisemat rolli teadus. Teaduslikul teadmisel on kõige suurem autoriteet ja seega ka võim. Suuresti toimubki pärandi konstrueerimine teadusele tuginedes. Pärandidiskursuses kajastub see ennekõike ekspertide vahendusel. Pärandi määratlemise protsessis kasutatakse nii humanitaar- kui ka loodusteadustest pärinevaid meetodeid. Loomulikult pole ka teaduslikud arvamused ja väited absoluutsed. Need tekivad samuti arutelu ja sotsiaalse konsensuse saavutamise käigus. Pärandi määratlemisel osalevad erineva taustaga spetsialistid ja eksperdid, näiteks ajaloolased, arheoloogid, arhitektid, kunstnikud, säilitajad. Kõikidel nendel inimgrüpidel on tänu vastavale haridustaustale ja töökohtadele erinevad kompetentsid ja seega ka erinevad vaated pärandile. Omavalitsuste ja riigi tasandil pärandi loomine on pikka aega olnud objektipõhine, mujal maailmas on alates 1980. aastast hakatud üle minema väärtustepõhisele pärandiloomele, Eestis on see protsess käimas. Näiteks võib siinkohal tuua muinsuskaitseameti ja kultuuriministeeriumi poolt 2007. aastal algatatud XX sajandi arhitektuuri kaardistamise projekti, mille eesmärgiks on saada ülevaade Eesti 20. sajandi arhitektuuriobjektidest ja nendega seotud väärtustest. Sellele ülevaatele tuginedes kavandatakse seejärel objektide riikliku kaitse alla võtmist.⁴⁵

⁴³ Ioannis Poullos, "Moving beyond a values-based approach to heritage conservation", *Conservation and Management of Archeological Sites*, 12:2 (2010), 170–185.

⁴⁴ Smith, *Uses of heritage*, 12.

⁴⁵ Vt XX sajandi arhitektuur, <<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=architecture>> (18.11.2017).

Loodus- ja kultuuripärandi kooskäsitlemine

Vaatamata sellele, et looduskaitse ja kultuuripärandi sarnasustest ning nende valdkondade ühisosa rõhutamisest on palju räägitud ja kirjutatud, on tulemuseks olnud pigem nende valdkondade tugevam piiritlemine ja püüded teineteist hõlmata. Senised püüded loodusobjektide ja kultuuripärandi ühendamiseks nii teoreetilisel kui ka praktilisel haldamise tasandil keskenduvad maastiku ja biokultuurilise pärandi kontseptidele. Kuigi kultuurimaastiku ehk siis inimese poolt muudetud maastiku mõiste võttis saksakeelne geograaf Friedrich Ratzel kasutusele juba 1890. aastatel ning alates 1960. aastatest on see geograafias laialt levinud, tekkis seos kultuuripärandiga veidi hiljem.⁴⁶ Idee vaadelda pärandit laiemalt keskkonna osana kerkis esile 1970. aastatel ja leidis väljenduse näiteks 1975. aasta Euroopa Nõukogu arhitektuuripärandi hartas⁴⁷ ning eriti Burra Hartas, mis võeti vastu 1979. aastal.⁴⁸ Väga oluliseks teetähiseks oli kultuurimaastiku mõiste lülitamine UNESCO konventsiooni rakendusjuhistesse 1992. aastal.⁴⁹ Selles eristatakse kolme liiki kultuurimaastikke: 1) inimese poolt teadlikult kujundatud ja loodud maastikud, nagu näiteks aiad ja pargid; 2) pärandimaastikud, mis on kujunenud kohalike inimeste ja nende elukeskkonna pideva koosmõju tulemusena; 3) maastikud, mille loodusliku osaga kaasnevad olulised religioossed, kunstilised või kultuurilised aspektid. Kultuurimaastike lülitamine rahvusvahelise tasandi pärandi hulka avaldas mõju ka riikide ja riikide gruppide pärandipoliitikatele. Heaks näiteks on 2000. aastal vastu võetud Euroopa maastikukonventsioon.⁵⁰ Kultuurimaastike eristamine toimub siiski nende väliste ja sealhulgas paljuski subjektiivsete tunnuste alusel. Samas ei saa jätta märkimata maastikukäsitluste selget pärinemist loodusteaduslikust taustast, mis jätab oma jälje ka kultuuripärandi käsitlustele. Peatähelepanu on pööratud maastike biofüüsilistele aspektidele ning planeerimisele ja looduskaitsele.

⁴⁶ Michael Jones, "The concept of cultural landscape: discourse and narratives", *Landscape interfaces*, ed. by Hannes Palang, Gary Fry (Dordrecht: Springer, 2003), 21–51.

⁴⁷ European Charter of the Architectural Heritage. Vastu võetud Euroopa Nõukogu poolt 1975, <<http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/resources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>> (18.11.2017).

⁴⁸ "The Burra Charter, 2000", *Australia ICOMOS* <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf> (18.01.2018).

⁴⁹ "Guidelines on the inscription of specific types of properties on the World Heritage List, 1992", <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-annex3-en.pdf>> (18.11.2017).

⁵⁰ Euroopa maastikukonventsioon, 2000. <<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionsconvention/Estonien.pdf>> (18.11.2017).

Kuigi teoreetilistes käsitlustes ühendab maastiku mõiste nii kultuuri kui ka looduse, jääb praktikas see seos sageli nõrgaks. Tsiteerides maastikuökoloogia ja keskkonnakaitse professorit Kalev Seppa, “võime uhkusega kõnelda Eesti pikaajalistest ja kuulsusrikastest maastikukaitse ja -planeerimise traditsioonidest. Samas seisame käesoleval ajal silmitsi paljudele Euroopa piirkondadele omaste probleemidega – maastik kui kohaliku identiteedi sümbol tuhmub tasahilju, maastiku kui elukeskkonna kvaliteet sammub allamäge jne. Eesti keskkonna- ja looduskaitsestrateegias ning igapäevatoos on maastikul auväärne positsioon nii looduskaitse kui planeeringutes”.⁵¹ Maastikulisele käsitlusele tugineb ka eelpoolmainitud pärandkultuuri liikumine Eestis, mis saigi alguse metsades leiduvate inimtegevuse jälgede, nagu taluasemete, kiviaedade, piirikivide jms inventeerimisest.

Maailmapärandi kontseptsioon tugineb kultuuri laiale antropoloogilisele käsitlusele ning ühtsete ja universaalsete väärtuste olemasolu tunnistamisele. Samas on pärandi määratlemise protsess ise veel üsnagi objektiivne, eriti maailmapärandi nimekirja kuuluvate objektide korral. Vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja korral kasutatakse enam väärtustepõhist pärandiloomeprotsessi.

See, et inimesed omistavad pärandiväärtusi ja seda nii loodus- kui ka kultuuriobjektidele, ei tähenda seda, et pärand on suvaliselt konstrueeritud nähtus, millega me võime ükskõik kuidas toimetada. Järgmine oluline aspekt, mida tuleb pärandi haldamisel väärtuste kõrval arvesse võtta, on pärandi materiaalsus. Igasugune pärand esineb alati materiaalsel kujul. See on ilmne loodusobjektide ja materiaalse kultuuripärandi korral, aga ka vaimne kultuuripärand eeldab vähemalt inimeste olemasolu. Pärandi materiaalsus tähendab seda, et pärand on alati seotud teiste materiaalsete objektidega, moodustades Bruno Latouri terminoloogiat kasutades toimijavõrgustikke (*actor-network theory*).⁵² Nii nagu elusolendid on haaratud ökoloogilistesse süsteemidesse, säilitades oma iseduse ka ilma inimesteta, nii on näiteks hoone seotud samuti nii inimlike kui ka looduslike toimijatega. Täpselt samuti, nagu me peame loodusega toimetulekuks arvestama nende seostega, tuleb meil seda teha ka hooneid säilitades. Pärandi materiaalsel aspekti on rõhutanud näiteks Rodney Harrison kriitiliste pärandiuuringute raames.⁵³ Pärandi materiaalsus

⁵¹ Kalev Sepp, “Euroopa maastikukonventsioon allkirjastamiseks avatud”, *Eesti Loodus*, 51:11 (2000), 459–460 (459).

⁵² Vt nt Bruno Latour, *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory* (New York: Oxford University Press, 2005).

⁵³ Harrison, *Heritage: critical approaches*, 35–39.

toob esile pärandi protsessuaalsuse. Liigid, kooslused, ökosüsteemid ja kultuuripärand on pidevas muutumises, selle muutmise kiirus ja seda mõjutavad tegurid võivad sõltuvalt objektist ja kontekstist olla vägagi erinevad. Oluline on jälgida, et pärandi haldus haaraks kõiki pärandi dimensioone: erinevaid objekte ja nähtusi, erinevaid ühiskonnatasandeid ja erinevaid väärtusi.

Kokkuvõtteks

Pärandiks tunnistamisega kaasnevad poliitilised, õiguslikud, majanduslikud ja sotsiaalsed mõjud. Alati kerkib küsimus, kellele see pärand siis kuulub ja millises ulatuses. Isiku õigusi oma vara käsutada, juhul kui tegemist on mälestisega, piiratakse seadusandlikult. Maailmapärandi mõiste viitab, et vähemalt kultuuriliselt on selle omanikuks kogu inimkond. Kuna pärand on äärmiselt oluline grüpiidentiteedi kujunemisel ja säilitamisel, siis peab inimestel olema tagatud võimalus teha otsuseid, mis puudutavad nende endi pärandit. See tähendab seda, et pärandiks tunnistamisel, selle väärtuste kindlakstegemisel ja haldamisel on õigus seda teha ennekõike inimestel ja inimgrüppidel, kellele antud pärand on oluline. Kuna pärand kujutab endast nüüdisajal ühiskonnas toimuvat protsessi, millel on kindlad eesmärgid ja meetodid, siis peab pärandiks tunnistamine vastama ka nüüdisaja ühiskonna vajadustele. Paratamatult tuleneb sellisest seisukohast ka asjaolu, et minevikuotsused pärandiks tunnistamisel ei ole mingil juhul "igavesed", vaid neid võib ja tulebki üle vaadata.

Üheks aktuaalseks teemaks pärandiloomes on kindlasti loodus- ja kultuuripärandi piiritlemine. Looduskaitse ja kultuuripärandi haldamine on kaks väga ilmekat valdkonda, kus toimub maailma diskursiivne jaotamine kindlateks osadeks ja sellele jaotusele tuginev haldamine. Mõlema tegevussuuna vaated pärandile on küllatki erinevad tänu erinevatele erialalistele taustadele ja sõltuvad sellest, kas me vaatame neid loodusteaduste või humanitaaria ja sotsiaalteaduste poolsest küljest.

Tänapäevase pärandikäsitluse kohaselt on pärandi füüsilised ja vaimsed aspektid lahutamatud. Praktilises pärandihalduses pööratakse aga endiselt peatähelepanu pärandi materiaalsele poolele. Sellel on ka selge põhjus, kuna pärandi materiaalne pool on kergemini hoomatav ja hallatav. Pärandi haldamise aluseks on pärandi väärtuste selge määratlemine. Kõik objektid ja nähtused ei ole ühtviisi väärtuslikud ja kõikide haldamisega ei ole võimalik tegeleda.

Nii kultuuri- kui ka looduspärandi säilitamine tähendab vältimatult selle haldamist. Ilma inimese aktiivse tegevuseta ei õnnestu säilitada ei loodus- ega ka kultuuripärandit. Keskseks ideeks on seejuures muutuste haldamine, mitte ainuüksi minevikust pärit füüsilise materjali või genofondi säilitamine. Muutuste haldamine tähendab seda, et meil ei ole võimalik säilitada objekte, nähtusi ja loodust nii, et see protsess oleks lahutatud füüsilisest ja sotsiaalsest keskkonnast. Kuna aga keskkond on pidevas muutumises, on vajalik pärandi haldamise kohandamine nende muutustega. Muutustega arvestamine eeldab pärandi ajaloolisuse tunnustamist ja seda ka loodusobjektide ja keskkondade korral. Nii inimese tegevus, kui ka looduskeskkonna areng on ajaloolised. Vähemalt Holotseenis on inimese ja looduskeskkonna ajaloo käsitlemine eraldi seisvatena võimatu ja ka praktilise haldamise seisukohast ebamõistlik. Inimesed on maiste ökosüsteemide lahutamatu osa, nad ei mõjuta neid negatiivselt väljaspoolt, vaid osalevad võrdsete osalistena koos taimede, loomade, mikroorganismide ja teiste elusolenditega. Seega on loodust ja kultuuri võimatu eraldada ning sama võimatu on määratleda üksnes looduslikku ökosüsteemi.

ABSTRACT: How is heritage created? The heritage creation process as demonstrated by cultural and natural heritage

One of the most important materials available to us for building the future is the past. The future not only draws on the past, it is literally built out of the past. All this directly affects heritage as well – heritage is a technique that has to be used as effectively as possible for solving the local and global problems of contemporary and future societies.

In this article, I describe the theoretical background of the heritage creation process and present two analytical tools that help to cast light on heritage identification processes. The first analytical possibility is to consider heritage creation processes based on different levels of society. Individual and community levels will be considered, along with local governments and the state, and finally all of mankind as well. Secondly, I differentiate object-centred, value-centred and human-centred approaches in creating heritage according to which aspects of heritage are at the centre of the process. I use the process of creating natural and cultural heritage as examples primarily in the Estonian context.

The management of nature conservation and cultural heritage are two very significant fields of activity where the world is discursively divided into certain definite parts and managed according to this division. The views of both courses of action concerning heritage are rather different due to different professional backgrounds. The basis for heritage management is the clear definition of the values of heritage. All objects and phenomena are not equally valuable and it is impossible to manage them all. The fact that people ascribe heritage values to both natural and cultural objects does not mean that heritage is an arbitrarily constructed phenomenon that we can treat however we like.

Alongside values, the next important aspect in managing heritage that has to be taken into consideration is the materiality of heritage. Heritage of any description always exists in material form. This is obvious in the case of natural objects and material cultural heritage, but intellectual and spiritual cultural heritage also implies at least the existence of people. The materiality of heritage means that heritage is always associated with other material objects, forming actor networks, to use Bruno Latour's terminology from his so-called actor-network theory. Just as living beings are engaged in ecological systems, maintaining their own self-existence even without mankind, so are buildings, for instance, similarly connected to both human and natural actors.

The preservation of natural or cultural heritage will not succeed without the active enterprise of man. Thereat, the central idea is not solely the preservation of physical material or the gene pool from the past, but also the management of changes. Managing changes means that it is impossible for us to preserve objects, phenomena and nature in such a way that it would be isolated from the physical and social environment. Yet since the environment is constantly changing, the adaptation of heritage management to those changes is necessary. Taking changes into consideration requires recognition of the historicity of heritage, and this also applies to natural objects and environments.

KEYWORDS: heritage, heritagisation, cultural heritage, natural heritage, heritage process

KURMO KONSA (b. 1965) is the Associate Professor at the Department of Archival Studies at the University of Tartu, and Professor of Conservation at Tartu Art College.*

---

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Jakobi 2, Tartu 51014, Estonia. E-mail: kurmo.konsa@ut.ee